

TXOMIN AGIRRE ETA ITXAS GIROA

Ondarroa'n Txomin Agirre'ren jaiotzatiko 125 urtegarrena ospatu da.

Merezi dau «Kresala» eta «Garoa» ren egilleak bera gogoratzea.

Niri «arranondotar» lez, ba dagokit zerbait esatea.

«Kresala»ri buruz «azal-azaleko» ikutu batzuk.

Ain aberatsa dan Ondarroa'ko erri euskeratik Txomin'ek igarri barik, berez jasotzen zitun berba batzuk gogoratu nai dodaz. Batzuk bizirik dagoz, besteak ez dira il, baiña su ondorengo ke azpian lez gordeta; aizea bear txingarra sortu arazteko.

«Kresala» tik atara daiguzan batzuk. Auxe izango da bere omenik biziena.

Danok dakigu itxastarrak zaratatsuak dirala. Ala diñosku Txomin'ek: «Gizonen gozategi ta ardangelak nun dagozan beriala igarri leike, ostro bedarrik ikusi ezarren; naiko da zaratarik andiena nun dagon entzuten geratzea».

«Ketan eta deadarrez beti». ...«arrantzaleak, izketa zakarrekoak...»

Kalean *makillaka* ibiliko dira mutillak, itxastarrak *agaka*. «Agaka norbaiteri burua auzi...» Txalopetako agak gogoratuten dauskuz orrek.

Arratñak. Arrain bakoitzari bere izatea ataraten daki.

«Itxas *aingira* lakoxe treñeruak.» (Luzeak).

«Amarratza lez erpak lotuta».

«Atuna baiño azkarrago...» «Atuntsu onagaz zorrak kittutu...»

Besigua. «Neguan izaten da besigutea».

Izurdak. «Izurdien eraso aldiak». «Izurdak azpitik gora eta kaikuak goitik bera...» «Aren lepo lodi baltzak izurdearen antz pixkat ba dauka...» «Urdai zatiagaz, krusaillu orioagaz eta izurdearen zaiñagaz noizean bein bigundu oi zirean narruzko oifetakuak». Kitolis'en gertaeran noiz itoko semea zelan ibili zan adierazoteko «ordu bi ibili zala, diño, atuna baiño azkarrago, izurdea baiño gogorrago, balea baiño adoretzuego...»

Mielga. «Mielga ustel gosekilla».

Txibia. «Txibiari laster jaten emongo leukioe oneik» (Itxasoan mariatzen diranekaitik).

Zimarroia. «Zimarroi ustela».

«Milloi bat ba ei dauka zimarroi orrek».

«Milloiagaitik zimarroia edo izurde ustela artu bear da senarizat?»

Antxoa. «Arrain otzaretan zidar urtua lez erionga». (Italiarrak, antxoa gazitua lantegietan eroatera etorten diranean, asko begiratzen dabe zidartsua dan (egunekoa ete dan) edo ta egunetakua, euren esanetan «ofuscada»).

Beste ikuspegi bat: Ondarru itxasoagaz gorputz eta arima izakeraduna da. «Besigu ta atun tatoakaz azi ta loditu ninduen...»

Eta beste arrain mota bat: «*Euri arraiña*», zer? Gogoratu len ain sarri errira etortzen ziran galiziar txorrotzaileak. Areik ziren «euri arraiñak».

Tolla. Tollanak emon. Kristonak emon, esaten da leku askotan. Emen tollanak. Tolla arrain sailla da iltzeko ta origaitik jo bear izaten dalako.

Aitz-arraiña. - Aitzeko arraiña.

Arraiñak bere usaiña dauka. Arrain *sunda*, diño Txomin'ek.

Arrain saltzailleak: Antxiña «*astodunak*», errietara astoetan arraiña eroaten ebenak egoten ziralako.

Arraiñak *amuab* bear dau: «Amoan ipinten daben jakiagaz bakarrik ez da jausiko».

Eta arrantzan patroiak bear izaten dira, Txomin'ek sarri «*atze-kua*» deitzen dautso: «atzequak eskuak besapean berotzen zitun bitartean...» Arrantzan ontziak be bearrezko dira. Eta sarri *atoian ibili* bear, beste batek lotuta ekarri bear, ezbearren bategaitik. Txomin abadea zan eta ba dakiz orrelako berbak eleiztarrekaz erabiltzen: «Atoian legez eleizara...» «gure arrantzaleak «gorrira» baizen azkar eztira joaten txarteletara, eleizako ezkillatxoak dilin dilin luzarokoan ibiliarren».

Or dagoz bestetan ontziak, txalopak, *killaz gora* tirabira egin da. Txomiñek azpikoz gora esaten dau.

Eta danok dakigu txalopen *azpiak ondo garbitzeak* garrantzi aundia eukiten dauala. «Atunetara baiño len azpiak ondo garbitu...» Esakera ori erabiltzen da baita be gizonak, aragikeriz, andrazkoen etxetara joaten diranean: Azpiak garbitzera joan dira.

Eta mariñela arrua da edo ez.

Txomin'ek *arrotasuna nun* egon leiken adieraztean au diño: «Oial barri ederrekaz euren gorputza apaindurik daroenen biotzean legez bizi da arrotasuna txapel zar koipez da ezkata edo eskamaz betetakoaren azpian...»

Artalakatza. Sareak erabiltzen dabezan kortxoei, Txomin'ek artalakatza deitzen dautse.

Baga. (Olatua)

Txomin'ek maite dau berba au. «Baga ta olatuen orruak...»

Azkue'k olatu sakon, andiari emoten dautsa izen onen nortasuna. Ola profunda, diño berak. Kresala'n onelakoak irakurri leiz: «Baga zuri». «Etxeak aĩnako бага zuri sendoen artetik...» «Aize ta бага»... «Baga indartsuak arkaitz gogorrekaz burruka bizian...»

Balea. «Balea baiño adoretuago». «Balia baizen indartsua, erramulari errimea...»

Baltz. Berba garratza da arrantzalien esaeretan. «Negu baltza», «Ipar baltza», «betondo baltza ipiñi ekatxari».

Baltzeran. «Agiri zan itxas apurra berde baltzeran irakindua egoan...»

Bisutsak. «Bisutsak estaldurik eukan»...

Bitsa. «Bitsa dariola...» «Bitsezko ari zuri luze biurri bat itxiaz...»

Arrantzaleak sarri erabiltzen dabe berba au arrokeri orde: «Arek lagaten daben bitsa...»

Brast-Brastada. «Aizeak lenengo brastada arpegian emon». «brast joten gaitu aize bunbada batek eta dsaust itxasora, txalupa barruko arrain...»

Brix. Aizearen ezaugarri. Bere pertsonaietako bat da. «Brix aizetsua». Errekaize egunetan umeak kaletan zarataka ezagutzen dira: Errekaizeak brix, errekaizeak brix, deadarka.

Bare. «Kantauriko itxas bardingabea agiri da bere betiko edertasunez apaindurik, ain laster urdin, bare ta baketsu uretzean txiplitxapla jolasean dagoala...» «Bare bare egoan». «Olatu bare-barea».

Deizalea. Deia joten ebanari deituten dautsa. Txominek bere kartetako baten diño ez dauala besterik ezagutzen izen ori erabilten dauanik.

Dsaust. Uretara indarrez sartzea. «Dsaust danok itxasora, txalupa barruko arrain, otzara, sare ta tresta guztiekaz.»

Durdo. Arrain izena. «Durdo-durdo ezpanak, agifiak zuri zuri ta kiskur kiskur ulea...»

Ekatxa. Bildur dautsa ekatzari. «Ekatzaren il soñu garratza». «Ekatzaren onua».

Estropu-estrapoa. Espartsuz egindako txiringolea, erramuak toletean sartu ta bertan eutsi al izateko.

Esku zurda. Zurdakin egiten dan esku aparixua.

Eztul. Arrantzale zarrak garrantzi andia emoten dautse eztulari ta arrotasun lakotzat ezagutu eztulik ez egitea. Batez be sermolarien aldetik. «Mutilla, esaten daue, piperra baño gorriago ta buruko ule guztiak tente dituela elizatik urtetea, -axe da eztaria, eztul bat be eztau egin».

Erramu-Erramulari.

«Orain ogetamalau urte arek erramuari ataraten eutsan grakadea etzan bertanberakua...» «Erramua zala ta ezala beste txalopa batekoekaz asarratu giñan...» «Erramuak eskuetatik itxi barik, begiak emai ta besoak irme...» «Erabili euezan erramuak zoli ta bizi...» «...erramutea galdu zanean, gertau zan arrigarritasuna sinistu ezinda» «...erritar erramulariak garaitu zituan txalopako agintari gizagaixoa ito zanean...» «Erramuari tenga ta tenga...»

Gorria. (Itxas zabalean igarten dan arrain multsoa) «Antxoba talde ugaria urgañean ikusita, itxasora begira dabiltzanak «gorria! gorria!» deituten dabenian, Arranondoko saretxalopak arraña dagoan tokira eruaten daben abiadea ta aparra benetan izaten da begiragarritzkoa...» «Botaten deutsa txalopa orrek, azkar, jira guztian bere sarea «gorriari» ta eztago zer esanik, txalopa arena da irabazi guztia.

Grakadea. (Erramu ta toletari eutsita dagon estrapu arteko estuartzea.)

«erramuari ataraten eutsan grakadea etzan bertanberakua».

Iparra. Bizkaian Iparra ez da erderazko Norte, Nordeste baiño.
«Iparraldeko aize otz eta meiak...»

Ipargoia. Au da erderazko Norteri dagokiona. «Ipargoiko aizea, geiago barik, bat batean ta guztizko asarre amorratuan sartu zan Arranondoko erritxoan».

«...Ipargoitik etorren aizeak lenengo brastadea arpegian emon deuskunean, ala mutillak deadar egin dau atzekoak..»

Itxas... Itxas itza oiñarri dala, ainbateri bidea emoten daki Agirrek.

Itxas-ate. Kaietarako sarrera, erderazko barra.

Itxas arro. -Olatuz beteriko itxasoa.

Itxas-apartsu. -Bitsez betetako itxasoa.

Itxas-amorratu. «itxasoari amorrta ta apar guztiak joan artean...»

Itxas kiskur. Itxasoa gustiz egoan arro, bere zabaltasun danean kiskur, bizi ta apartsu...

Itxas-irakin. Itxas larri beroa. «Itxas berde, baltzeran, irakin-dua...»

«Arrantzale batzuk, oraindiño, igari egin eben zerbait itxas irakin esnetuaren gaiñean...»

Itxas-barru. - (Itxas barrenaldi).

Itxas-bide. ...«urteten dabe itxas bidera...»

Itxas-itxi. -«Itxaso guztia itxi dau bereala (aizeak) ta or etorri gara gu, oker, Jaungoikoak daki zelan.

Itxas-gaña. - Itxasoaren goi-aldea.

Itxaski.- (Ekaitza). «Jagi zan, nondik eta zelan eztaikit, an non-baiten ezkuturik bere orduaren zain egoan erruki bagako itxaski amorratua...»

Itxas-triko.- «An bertan sortuten dira (atxetan) lapak eta mutxilloiak, marraskulu, lanperna ta itxastriku edo morkotzak...»

Itxasorate.- Itxasora arrantzara urten aldia.

Itxas-alde

Itxas-kate

Kalak. Itxasoan dagozan arrain tokiak. Izen bereziak eukiten dabez. Kostarren-kala, Ixkote, Kalabelarri, tribis-kala eta abar. Ba dira txoriak be zabaltasun baten kalatxori lez ezagutzen diranak, kaio eta abar. Ondarroan mitxeletak be kala-izena daroe: kalapitxiak. Arrantzarako gaikietan bardin: Kala-berun (plomoa), kalapotin (kalaetara eldu al izateko txalopak eta abar).

Koasta. (Erderazko kodaste, itxasontziei eutsigarri lez aurretik asita ipinten jakoen egur edo burdina). Ortik gizonei sudur orde, koasta berba erabiltea: Berbarik egiten ba dozu, koasta len be ausita daukazu gero!

Karel. Itxasontzien egala. «Karel ondoan...» «Karel gañertzean...

Lanbasa.- Txalopetako ura legortzeko, ertz baten trapu zarrak eta txatalak lotu eta erabilten dan makilla. (Gaurko «fregona».)

Lapa.- Itsaskia, «Lapak atxari baño gogorrago eutsi...»

Laño.- «Ur lañozko estalkia...» (Itxas lainoa).

Legor.- Lurraldea. Legorra, jo, legorrera joan... Legorreko aizea. (Terrala).

Legortu.- (Zikatu) «Ondar gorria gañera boteaz, soñeko bustia etxera baño lenago legortu naiean...»

Loro.- Itxastarrak arrain andietako aparixuetan erabilten daben lokarri meia.

Mallastu.- Artoaren tukurra. «Mallastua baiño meiago...»

Maluta.- Artaburuen estalkia. «Bakean da geldirik egozan kale bazterretako paper, zotz, zakar, lasto, buruko ule ta maluta galdu guztiak...» (lengo arrantza jokeretan, txalupak atunetara joaten ziranean, maluta oneik erabiltzen zituen amuetan, atunari, janaria zalakoan, beregana urreratu eragiteko.)

Manxuba.- (Manjuba). Arrain moltsoa.

«Kresala'n», jaietan, andra-gizonen arteko «mandxuba» irakurten da: «Urriñetik begiratu ezkerro, enparantzako billereak moltso zabal bat zirudian, legorreko mantxuba gorri bat, izurde ta guzti; ta inguru guztian tente begira egozan atso, agure ta neskaitilla gatzbakoak egiten ebien uztai andia, saretzat artu eikean.

Marboilla.- Odei ertza.

Masia.- (Macizo, raba) «Masia bearko da or, masia».

Maste.- Belak jasoteko aga. «Txalopa maste». «Maste nausia» ta abar.

Mokoloi. Itxas berbetan = nastea, soka ta amuen artean. «Aurreko egunean itxasotik ekarritako mokoloiak askatu, arildu ta urkuletan sartzen ebezan...»

Must-egin.- Ur-azpian igarian ibili.

Nasa.- Itxasontziak bearezko tresnak artu edo atarateko urreratzen diran molla. «Nasara sartu zala potin bat...»

Nausi.- Arrantzalarien artean bela edo agari buruz erabiltzen zan deitura. Nausian dakarren izarrean...

Odoldi.- Ooldi, goroldi.

Olezko zapatak.-Txokloak. Traskuak.

Ondar-mai.-Ondar zelaia.

Ondartu.- Ondarrez igortzi, bete. «Soñeko barrenak ondartu...» Berba au Azkue'k ontzi batek ondarra jo ta bertan geratze ordezt erabilten dau.

Ondatu.- Galdu. «Kantauriko ondaretan ondatu».

Orru.- Zarata itzala. «Itxasoaren orrua baño sendoago». «Itxasoak orru egin», «Olatuen orruak».

Ontzi-gidari.

Ontzi-buru. Esan onein kideko dira: Atzekoa, patroia, lemazaiña, zarra...

Otzara.- Otarra, «Arrain otzaretan erionga...» (Arraiña, otzaretan ura dariola).

Ondartza.- Plaia. «Itxasoak bere goraldietan besuak zabaltzeko bear daben ondartzea...»

Ostarku-Ostilika. Arco Irisa.

Popa.- Atzea. Ondarroan ez da erabilten, gitxi baiño, ipurdi itzik. Ala Txomin'ek be: «Popan jotén ba zaitut...» «Entzuizu, Tra-man zabala, atso popandía...» «Inguratu giñan igarian popaz gora egoan txalopara».

Sare-txalopak.- Saregaz arrantzara joaten diranak. «Sare-txalopa bi, itxas aingira lakoxeak».

Soka.- Lokarria. Korda. «Gerriko tendeltxu bat mokor gañean, ontzu sola lodi sendoaren antzera biurtua...» «Ibai ertz bietan, gizate soka lodi trinkoa».

Sokalea.- Lebatzetarako erabilten dan soka mota.

Suezta.- Urik artzen ez dauan txanoa, txapela, burukoa. «Suezta beste aterperik eztaukiela...»

Sunda. Arrain sunda. Usaiña. «Au ezta guri esan dauskuen erria, zirautesen. Arrainsundadun uri koskor bat zala ta...»

Taketa.- Egur zatia. «Gizonak, taketa baiño gogorrago...»

Tantza.- (Pita)

Tatarrez.- «Txalopa guztiak tatarrez».

Tato.- (Zati bat) «Atun tatoakaz loditu ninduen».

Toleta.- Ontziak, karel gainean sartuta eukiten daben egur ziria, estrapua bitarte dala, erramuak bertan eutsita erabilteko.

Tosta.- Txalopa bateko jarrilekua. Tosta oneik, aurretik atzera, izen oneik eroaten dabez Ondarroan: Aurre; Kontrailla; Kontrabarra; espaldako; Kontraspalda; sagaltoki; tanbuleta; berniela; masteta; treintoki; ankako tostarte. «Tostapera jaurti...»

Treotzara.- Egurrezko ol zapal bat, tretzat erabilteko, tolestuta, naste barik, zapalean.

Traola.- Lau zati edo listoikin egindako lauki bat, aparixuak bertan batzeko.

Trinko.- Lodi. «Soka lodi trinkoa»...

Triketa.- Txalopa aurreko bela.

Truxu.- Euri zaparrada. «Truxu ta bisuts». (Chaparrón y ventisca) «Aizearen atzetik etorri zan truxua...»

Treñeruak. Treñagaz itxasora joaten diran txalopak. «Zirauna legezko sare-txalopa eta treñeruak...»

Txibikorain.- Txibiak arrapateko eroaten dan amu ugariz inguratutako koraintxo.

Tunda.- Sua biztuteko su-arriagaz erabilten dan kordoi zatia. «Tunda zarra txapelean gordeta...»

Arrantzale zarrak orrelaxe erabilten eben, askotan patrikararik ez eukelako, txapel barruan tabaku orria eta tundia.

Umant.- Gizon andi. Heroia. «Baña Jose Maria Zubia-ri ezer kendu barik esan geinke, bere gisako beste umant asko dirala Euskalerrian, gure itxas errietan gizonik aña umant dirala».

Uragea.- Erramua. Arrauna.

Ufoldea.- Uriola.

Urandiko arraiña.- Itxas-andiko arraiña.

Gizon artean nortasun berezien bat daukanagaitik esaten da.
«Ni ez naz izan Peru eta Mikol legez, urandiko arraiña...»

Ur-zelai.- Itxasoa. «...urdin urdin, bare bare ta baketsu ur zelai galant ederra...»

Ur-bizi.- Itxas jaso.

Ur-laiño.- Ur ondoko laiñoa. «...Bildurgarrizkoa egoan Kantauriko itxasoa. Ur-lañozko estalki andi bat jarri jakon gain alde guztian...»

Ur-txakurrak.- Itxas ontzietan erabiltzen zituen txakurrak, gizonnei laguntzen ekienak, sare-txikotak igarian eroaten, batu eta abar egiten. «Ur-txakurrak nagusiaren aurrean baiño urduriago...» Amuetatik soltatzten ziran arraiñak txalopa ondora eroaten be ba ekien.

Urkula.- Sareak errezagogo jasoteko erabiltzen ziran aga urkulatsuak. Bai eta aparixuak naastu barik amuak urkulako adar baten finkatuaz erabiltzeko be.

Zabune.- Batera ta besterako mogimentua. «Txaloparen zabunetan...»

Zaña.- Arrain koipea. Gantza.

Ziliboka. Atzipeti. «Ziliboka ta atzipeti».

Zizkoetan.- Jantzien sakeletan. «Ez yakoen gauza andirik zizkoetan gelditu...»

Zeziak.- Gatzetan jarritako lebatza.

Ainbat tartean laga doguz. Itzez itz, berbaz-berba, «Kresala»ren aberastasuna arrigarria da.

Arrantza izkuntza, itxastarren berbeta, bere biotz eta gogoan bizi eta iraunkor ordetan ebala, erraz igarten da.

Giartsu da batzutan, soil-soil berbak erabiliz. Erromantiku bestetan, itzekaz jolastuten lez; Biozkor urrengoan, errukarri. «Kitolis»en esanaldia mundu guztiko literatur saillean lotsa barik atara leiken jarduna dala esaten eban Jose Artetxe'k.

Irudietatik at, bere alkar izketak, bizi-biziak dira, gatz lodia dauke, Arranondoko atso popandiak urtu barik darabillen gatz lodi iraunkorra.

Laburtu eta amaitzeko: Itxasoa gora datorrenean ibaiko ura geitu egiten dan legez, itxastarren ezaupidean Txomin Agirre bitartez zenbat eta sakonago sartu, euskerari gatz lodiago emoten jakola, esango dogu. Or dogu, lekuko, KRESALA.

A. Zubikarai